

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIA JA SEMIOOTIKA INSTITUUT

Marika Proover

Loomade heaolu käsitletud ja problemaatika aretuse kontekstis

Bakalaureusetöö filosoofia erialal

Juhendaja: Külli Keerus, MA

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Heaolu mõiste	5
1.1. Funktsioonipõhine lähenemine	7
1.2. Tundepõhine lähenemine	9
1.3. Loomupõhine lähenemine.....	13
1.4. Heaolu käsitlused aretuse kontekstis	15
1.5. Kolme heaolu käsitluse ühildamine	17
2. Heaolu mõjutavad faktorid	19
2.1. Keskkonna mõju loomade heaolule	20
2.2. Kultuuri mõju loomade heaolule	22
2.3. Aretuse mõju loomade heaolule.....	26
3. Liigi roll loomade heaolu mõistmises.....	29
Kokkuvõte.....	33
Kasutatud kirjandus	36
Resümee.....	38
Summary	39

Sissejuhatus

Käesolev töö on pühendatud loomade heaolu erinevate käsitluste nõrkustele aretuse kontekstis, samuti heaolu mõjutavatele faktoritele, keskendudes seejuures koduloomade heaolu probleematikale. Väidan, et aretusest ei saa rääkida individipõhiselt, seetõttu käsitlen lähemalt ka liigi mõistet loomade heaolu diskussioonis.

Minu töö esimene pool on pühendatud heaolu mõistele ja selle kolmele käsitlusele. Loomade heaolu ise on väärtuskoormatud kontseptsioon, ehkki selle taotluseks on kirjeldada looma elukvaliteeti, nii nagu tema ise seda tajub. Heaolu hindamisel saadav tulemus võib aga olulisel määral sõltuda sellest, milliseid fakte võetakse arvesse selle määramisel. Nii peavad tihtipeale tootjad ja avalikkus (või loomakaitsjad) loomade heaolust rääkides relevantseks erinevaid fakte ja jõuavad seetõttu nende heaolu hindamisel erinevate tulemusteni. Kõik kolm vaatluse alla tulevat käsitlust peegeldavad erinevaid suuri muresid, mis inimestel on seoses loomadega: kas loom on terve, ega loom ei kannata ja kas ta on õnnelik, kas loom saab elada ja käituda loomupäraselt (Palmer & Sandøe, 2011: 1). Samas kõnelevad need ka erinevatest eetilistest hoiakutest loomade suhtes (Rollin, 2003a: 30). Ka David Fraser ja Daniel Weary (2004: 55) rõhutavad, et loomade heaolu on sotsiaalselt konstrueeritud ja on oluline teada ning mõista selle taga olevaid eetilisi muresid.

Loomade heaolu saab vaadelda lähtuvalt erinevatest käsitlusest – funktsiooni-, tunde- ja loomupõhiselt. Näiteks labradoride kui suure isuga koerte apluss suurendab ülekaalulisuse ja rasvumise ning kaasnevate haiguste riski. Funktsioonipõhise lähenemise järgi on labradori heaolu heal tasemel kui koera toitumist piirata nii, et tema kaal oleks normis ja tervis korras, vaatamata sellele, kas loom tunneb nälga või mitte. Tundepõhine käsitlus peab aga näljatunnet heaolu kahjustavaks faktoriks. Kui aga lasta koeral süüa nii palju, kui ta soovib, jõutakse teise äärmusse, kus tema heaolu halveneb ülekaalu, rasvumise või haiguste tagajärjel ning ta hakkab end ikkagi kehvasti tundma juba neil põhjustel. Kolmas, loomupõhine teooria, rõhutab koera vajadust elada vastavalt oma loomusele. Ülesöömise probleem on aga kodeeritud tema loomusesse.

Vaatamata erinevatele lähtepunktiledele jõuavad need käsitletud nii mõnelgi juhul heaolu kohta sarnastele järeldustele. See viitab asjaolule, et bioloogiline funktsioneerimine, tunded ja emotsioonid ning loomupärane elu on tavaliselt omavahel tihedalt seotud. Labradori näide osutas aga, et alati see nii ei ole. Vajadus taolisi piirjuhte adekvaatsemalt käsitleda, on toonud kaasa kolme heaolu käsitletud ühildamise. Oma töös juhin tähelepanu ühele olulisele asjaolule, miks eri käsitletud koduloomade heaolu hindamisel jõuavad eri tulemusteni. See on seotud koduloomade aretusega: loomade geneetilise ülesehituse ehk selle, millised loomad on, põlvkondadeviisilise mõjutamisega. Seetõttu enne kui jõuan ühildatud käsitletud tutvustamiseni, vaatlen kolme heaolu käsitletud aretuse kontekstis eraldi

Väga harva on loomade heaolu mõiste kasutamise eesmärgiks üldist heaolu mõõta – pigem on selleks parandada, kindlaks teha, lahendada ja ära hoida probleeme, mis mõjuvad halvasti loomade elukvaliteedile (Fraser ja Weary, 2004:56-57). Seega on ülimalt oluline teadvustada ka loomade heaolu mõjutavaid faktoreid. Töö teises osas toongi välja kolm suuremat valdkonda, mille kaudu inimesed loomade heaolu mõjutada võivad, sõltumata aluseks võetud heaolu käsitletusest. Kuigi eelnevalt olen kõik need faktorid suuremal või vähemal määral kajastanud, toon need töö teises osas veel kord konkreetselt välja. Nendest esimeseks on keskkond, mille all mõistan nii füüsilist kui psühholoogilist keskkonda. Kuna see on koduloomade puhul inimese poolt kujundatud ja mõjutatud, siis tuleb siinkohalvaadelda ka seda, kuidas loomi peetakse ja koheldakse. Teiseks loomade heaolu mõjutavaks faktoriks on kultuur. Lennart Nordenfelt (2006: 159) nimetab seda ka kultuuriliseks keskkonnaks ja liigitab siia alla inimeste arusaamad selle kohta, kuidas on sobilik loomi pidada ja kohelda. See on mõjutatud traditsioonidest, seadustest ja muudest taolistest teguritest. Kolmandaks faktoriks on geneetika ehk millised loomad ise on. Viimase puhul huvitab mind eelkõige geneetika mõjutamine läbi aretuse. Filosoofilises diskursuses on sellele üllatavalt vähe tähelepanu pööratud, pigem on fookuses olnud geenitehnoloogia kasutamisega seotud eetilised küsimused. Leian, et igapäevaselt mõjutab aretus märksa enamaid loomi kui modernsed tehnoloogiad ning see ei sisalda sugugi vähem eetilisi küsitavusi. Loomade heaolu mõjutavate faktorite kolmetine jaotus on mõnevõrra kunstlik, kuna reaalses elus on need kõik omavahel

seotud ja ei pruugi olla üksteisest eraldatavad. Seetõttu, ehkki minu töö eesmärgiks on rääkida aretusest, ei saanud ma jätta kõrvale ka teisi heaolu mõjutavaid faktoreid.

Aretust kasutan selles töös laia üldterminina, millega tähistan inimeste poolt langetatavaid loomade paljunemisega seotuid otsuseid. Kuigi inimene on selliseid otsuseid langetanud aastatuhandeid, on siin viimasel sajandil palju muutunud ja tänu uutele teadmistele on saanud võimalikuks väga selektiivne aretus, mis avaldab märgatavat mõju loomade heaolule. Aretus on inimese ja looma suhtes osa, mis on indiviidiülene, mõjutades terveid populatsioone ja tulevaste loomade põlvkondi

Kõik töö esimeses pooles tutvustatud loomade heaolu käsitlused puudutavad heaolu kui üksikindiviidi tunnust ega pea võimalikuks rääkida heaolust laiemalt liigi või tõu kontekstis. Tuleb aga tunnistada, et sõltumata kontseptsioonist on looma liigiline või kitsamalt tõuline kuuluvus tema heaolu seisukohast oluline. On mitmeid loomade heaolu probleeme, mida ei saa lahendada individipõhiselt või ümbritseva keskkonnaga manipuleerides. Aretusest saab aga rääkida vaid laiema populatsiooni kontekstis. Töö kolmas osa on seetõttu pühendatud liigi mõistele ja selle problemaatikale.

1. Heaolu mõiste

Loomade heaoluga (*animal welfare*) tegelevaks võib lugeda kahte ala – loomade heaolu teadust (*animal welfare science*) ja looma heaolu filosoofiat (*animal welfare philosophy*). Loomade heaolu uurimise teadus tekkis vastukaaluna kasvavale eetilisele murele loomade kohtlemise pärast (Keeling, Rushen, & Duncan, 2011: 13). Teadlased on aga pikka aega näinud loomade heaolu uurimist kui faktipõhist teadust, millest eetika tuleks hoida võimalikult kaugel – alles pärast faktide kogumist saab neid arutada ja otsustada kuhu tõmmata joon vastuvõetava ja vastuvõetamatu käitumise vahel (Palmer & Sandøe, 2011: 1). Hoiak, et loomade heaolust saab rääkida faktipõhiselt, objektiivselt ja väärtusvabalt, on laialt levinud ka põllumajanduses (Rollin, 2003a: 28). Kuid seos faktipõhise teadmise ja eetilise otsustuse vahel pole nii üksühene – tihti toetub faktide uurimine ise vaikivale eetilisele hinnangule. Nii eeldatakse farmiloomade heaolu uurimisel, et on eetiliselt aktsepteeritav loomade kasvatamine ja kasutamine inimeste

tarbeks. (Palmer & Sandøe, 2011: 1) Loomade heaolu puhul ei saa väärtushinnanguid lahutada teadusest, sest ükskõik milline heaolu käsitlus omaks võtta, on see ise juba väärtuskoormatud. Sellega on teadus asetatud uude olukorda, kus tulemused on tugevalt mõjutatud eetika poolt ning langetada tuleb väärtuskoormatud otsuseid. Samas mõjutab ka teadus eetilisi otsustusi, sest suurenevad teadmised loomadest võivad kaasa tuua muutusi avalikus arvamuses selle kohta, mida loomadele kohaseks peetakse.

Animal welfare terminit kasutatakse sageli kahes tähenduses – ühelt poolt kitsa mõistena, et tähistada spetsiifiliselt konkreetse loomaga toimuvat, teisalt valdkonna üldnimetajana, mis sisaldab lisaks norme selle kohta, kuidas inimene peaks loomadega käituma ja nende heaolu tagama. Nii võidakse segamini ajada deskriptiivsed küsimused looma tegeliku heaolu kohta ja normatiivsed küsimused selle kohta, kuidas loomi peaks kohtlema ja nende eest hoolitsema (Keeling et al., 2011: 13). Laiemas mõistes on *animal welfare* tõlgitav eesti keelde hoolekandena, hõlmates endas loomade eest hoolitsemist ja nende kohtlemist. Sellisena kasutatakse loomade heaolu pigem meedias ja ühiskonna poolt, näiteks poliitilises, kauplemise ja majandusteaduse kontekstis ning üldises arutelus ühiskonna rollist loomade kaitses. Kitsamalt tähistab *animal welfare* aga looma enda seisundit – see on kui looma tunnus (*characteristic*), mis on mõistetud kontinumina, mille ühes otsas on heaolu hea ja teises halb (*good & bad welfare*) (Broom, 1991: 4168). Ka vigastatud või haige metslooma kohta võib öelda, et tema heaolu on kehv, vaatamata sellele, et inimesed pole seda olukorda põhjastanud ja neil pole eetilist kohustust antud looma eest hoolitseda. Nii kirjeldab heaolu looma elukvaliteeti sellisena nagu seda tajub loom ise. (Keeling et al., 2011: 13)

Loomade heaolu teadus kasutab looma heaolu just kitsamas mõistes ja samamoodi teen mina antud töös. Loomade heaolu on mõistena sotsiaalselt konstrueeritud ja selle ülesandeks on harva kirjeldada indiviidi üleüldist heaolu, pigem on see suunatud võimalike probleemide ärahoidmisele, kõrvaldamisele ja loomade elukvaliteedi parandamisele (Fraser & Weary, 2004: 55-56). Lähenemine heaolule looma enda seisukohast sisaldab muidugi teatud raskusi, kuna meie arusaamine loomast on piiratud. Nagu Thomas Nagel (1974) on kirjutanud – ei ole võimalik teada, mis tunne on olla nahkhiir.

Järgnevalt võtan vaatluse alla kolm suuremat heaolu käsitlust, mis kajastavad kolme heaoluga seotud laia küsimust: kas loom on terve (ja tootlik); kas ta on õnnelik ega kannata; kas ta saab käituda loomuomaselt ja elada suhteliselt loomupäraselt elu. Esimene väljendab muret looma bioloogilise funktsioneerimise, teine tunnete ja emotsionaalse seisundi ning kolmas looma elu loomulikkuse pärast. (Keeling et al., 2011: 13). Ian Duncan (2004: 85) viitab enda ja Marian Dawkins'i põhjalikule analüüsile looma heaolu definitsioonide osas, mille tagajärjel jõudsid nad järeldusele, et heaolule on võimatu anda täpset teaduslikku definitsiooni, küll aga saab kasutada laia töötavat kirjeldust. Seega ei pane ma kirja kitsaid definitsioone, vaid tutvustan kolme laiemat käsitlust, mis katavad erinevaid lähenemisi loomadele ja eelpool mainitud küsimustele. Peale mida vaatlen ma neid käsitlusi aretuse kontekstis ning kirjutan nende käsitluste ühildamise võimalusest.

1.1. Funktsioonipõhine lähenemine

Süüa koolkonda võib koondada teooriad, mis seostavad looma heaolu üksnes tema hea bioloogilise funktsioneerimisega. Esitades ülevaate loomade heaolu käsitlustest, selgitab Duncan (2004: 86-87), et üheks võimaluseks on olnud määratleda heaolu stressi näitajate puudumisega või madalate stressi näitajatega, võimega toime tulla (*to cope*) ja looma bioloogiliste vajaduste rahuldatusena. Looma bioloogilise funktsioneerimise keskmeks on normaalne tervis, juurdekasv, käitumine ja areng – need on traditsioonilist tüüpi näitajad, mis on olulised näiteks veterinaaridele ja tootjatele (Fraser & Weary, 2004: 40). Selline eelistus on mõistetav, kuna tootjatele on oluline, et loomakasvatuse oleks efektiivne ja tagaks võimalikult suure kasumi ning loetletud aspektid just sellele keskenduvad. Looma heaolu mõistmine võib aga sellisena nihkese minna, kui seda kiputakse vaatlema pigem inimesele oluliste näitajate kaudu.

Üks funktsioonipõhise heaolu tõlgendamine on läbi toimetulemise (*coping*). Teooria väljatöötajaks oli bioloog ja looma heaolu teadlane Donald Broom, kelle eesmärgiks oli muuta heaolu toimivaks kontseptiks (Nordenfelt, 2006: 59), mille põhjal oleks võimalik heaolu moraalistest kaalutlustest sõltumatuna teaduslikult mõõta. Broom (1991: 4168) rõhutab, et alles pärast seda, kui heaolu on

teaduslikult määratud, saab teha eetilisi otsuseid ning on oluline lahus hoida heaolu mõõtmise ja moraalse hinnangu protsessid. Nagu eelpool mainitud, on igasugune otsustus looma heaolu kohta juba algusest peale väärtuskoormatud, kuna peab otsustama, millised faktid on heaolu seisukohast relevantid ning mis on loomale hea või halb. Näiteks väide, et looma juurdekasvu peatumine või võimetus paljuneda viitab mittetoimetulemisele, on otsustus, et see peab olema looma jaoks halb.

Broom (1991) defineerib toimetulemist kui kontrolli omamist keha vaimse ja füüsilise stabiilsuse üle nii normaalsetes kui erakorralistes olukordades. Toimetulemise mõiste on tihedalt seotud kohasusega (*fitness*): kui loom ei tule toime, siis tema kohasus langeb – sellele osutavad võimetus paljuneda ja kasvada, ning surm. Kui loom tuleb toime keskkonnas ja tingimustes, milles ta end leiab, siis on ta kohanenud. Mõnikord võib toimetulek olla väga raske või ebaõnnestuda, sel juhul võib loom surra või tema kasv peatub või ei suuda ta enam paljuneda. Veel on toimetuleku raskuste indikaatoriteks väikesed pesakonnad, hilja saavutatud suguküpsus, sundkäitumine (*stereotypies*), lühike oodatav eluiga, haigused, vigastused jne. Organismi toimetulek on seisund, mis peegeldab tema katseid tulla toime end ümbritseva keskkonnaga. Heaolu on seejuures mõistetud kontinuumina, mille ühes otsas on heaolu hea ja teises halb. (Broom, 1991)

Bioloogilise funktsioneerimise edukuse hindamisel on kasutatud stressi näitajaid nagu kortisooli hormooni taseme mõõtmine veres. Stressi defineeritakse kui keskkonna mõju organismile, mille tagajärjel organismi kontrollsüsteemid on üle koormatud ja selle kohasus (*fitness*) võib langeda või langeb (Broom, 1991: 4168), lõppkokkuvõttes viib selline ülekoormus organismi hukuni (Duncan, 2004: 86). Ka stressi mõistmine on seotud toimetulekuga: kui loom on stressis siis tema toimetulek ja seega ka heaolu langevad (Broom, 1991: 4168). Duncan (2004: 86-87) osutab aga, et selline mudel ei võta arvesse, et mõned rahuldust pakkuvad käitumismustrid võivad tekitada stressi. Nii nagu toimetuleku puhul, nii ka stressi korral, saab loom kas hakkama või hukkub. Kuigi kohati võib hakkamasaamine olla keeruline, siis pikemas perspektiivis ei pruugi see jälgi jätta, nagu vigastus või lühike haigusperiood ei mõjuta alati looma kohasust pikemas perspektiivis. Stress (ja ka raskused toimetulekus) võib viidata kehvale heaolule, kuid heaolu saab olla kehv ka ilma stressita (Duncan, 2004: 87).

Et vältida stressi ja toimetuleku kontseptsiooni raskusi võib heaolu kirjeldada läbi seda mõjutavate bioloogiliste vajaduste. Vajadused jaotatakse hierarhiliselt elu-, tervist- ja mugavust hoidvateks. Nii on näiteks eluhoidvaks vajadus toidu ja vee järele, mille täitmata jätmine mõjutab olulisel määral heaolu ja võib põhjustada organismi surma. Samas mitte kõik eluhoidvad vajadused ei põhjusta kannatusi – enamikel liikidel põhjustab hapnikupuudus teadvusekao, millega ei kaasne kannatusi. (Duncan, 2004: 87-88)

Üks suuri eeliseid bioloogilise funktsioneerimise sidumisel healuga on see, et funktsioneerimisega kaasnevad füsioloogilised seisundid on tihti suhteliselt kergesti, otseselt ning täpselt mõõdetavad. Nordenfelt (2006: 70) ütleb aga oma kriitikas Broomi teooriale, et kuna subjektiivset heaolu (*well-being*) ja kannatusi peetakse heaolu (*welfare*) mõiste jaoks ülitähtsateks ja kuna mitte kõik need seisundid pole osa toimetuleku protsessist, siis ei saa see teooria olla täielik. Bernard Rollin (2003a: 31) juhib lisaks tähelepanu, et valu ja stressi käsitlemine puhtalt füüsilise protsessi terminites viitab hoiakule, et ei ühiskond ega teadus tunne moraalset muret loomade poolt kogetava pärast, kuigi juba ammu on teada, et nad tunnevad ja kogevad.

1.2. Tundepõhine lähenemine

Teine olulisem heaolu definitsioon võtab aluseks looma tunded ja emotsioonid. Selle koolkonna kohaselt on heaolu seotud eelkõige ja Duncani (2004: 88) arvates ainult looma tunnetega, nii kannatuste puudumise kui ka arvatavasti meeldivate seisundite olemasoluga. Fraser ja Weary (2004: 40) kirjutavad, et eriti suurt tähelepanu pööratakse ebameeldivatele seisunditele nagu hirm, valu, nälg ja distress. Hirmu võib põhjustada karm kohtlemine ja ärevust võõrutamine või sotsiaalne isolatsioon. Küsimused kerkivad ka näiteks seoses tavapärase praktikatega farmides nagu kastreerimine ja märgistamine, mille käigus reeglina ei kasutata mitte mingisugust tuimestust ega valuvaigisteid. Kuid suurenenud on mure ka loomadel esineva igavuse, ärevuse ja depressiooni üle ning seoses loomade ilma jätmisega meeldivatest afektiivsetest seisunditest. (Fraser & Weary, 2004: 40).

Duncan (2004: 91) defineerib tundeid (*feelings*) kui organismi sensoorse süsteemi toimingud, millest loom on teadlik, ja mida tuleks eristada tajumisest (*sensing*) ja märkamisest (*detecting*). Loom on teadlik vaid väikesest osast sensoorse süsteemi sisenditest ja teadlikkus on omakorda seotud tähelepanuga. Tunnetav (*sentient*) olend on see, kes on võimeline kogema tundeid. Üldine arvamused on, et heaolust saab rääkida vaid tunnetavate olendite kontekstis, kuid Duncan (2004: 91) rõhutab, et kuna tunnetamine on vajalik selleks, et heaolust üldse rääkida, siis tundmine (*sentience*) peaks olema heaolu sisuks. Kuigi termineid tunded ja emotsioonid kasutatakse samatähenduslikuna, on emotsioonid tegelikult laiem mõiste hõlmates enda alla lisaks füsioloogilist erutatust, kognitiivseid protsesse ja käitumuslikke reaktsioone. Afektiivsed subjektiivsed seisundid on veelgi laiem ja ka neutraalsem mõiste, mida kasutatakse paralleelselt eelpool nimetatutega. Positiivseid seisundeid nimetatakse naudinguteks ja negatiivseid kannatusteks. (Duncan, 2004: 91)

Subjektiivseid emotsionaalseid seisundeid ehk tundeid ja emotsioone käsitletakse kõrgemate organismide evolutsioonilise kohastumusena, mille ülesanne on motiveerida käitumist. Kui madalamad selgrootud vastavad muutuvale keskkonnale läbi stiimulvastus mehhanismide, siis kõrgematel selgrootutel ja selgroogsetel on tänu emotsioonidele võimalik reageerida keskkonnale kompleksemalt ja paindlikumalt. Tunded toimivad teatud sisemise motivaatorina – negatiivsed tunded nagu hirm või ärevus on mõeldud motiveerima situatsioone, mis vajavad kohest reaktsiooni. Hirmu ülesanne on lindu ohtlikust olukorrast eemale hoida ning sellega kasvatada tema ellujäämisvõimalusi. Nii põgeneb lind nähes kassitaolisi loomi, kuid ta võib ka õppida kohalike kasside kombeid ja nõnda vältida nendega kokkupuudet, et hirmu mitte tunda. Pikemas perspektiivis soovitud käitumist, mille järgi puudub kohene vajadus, premeeritakse meeldivate tunnetega. Positiivseid seisundeid on keerulisem ära tunda, mis võib see viidata ja oleks ka antud teooriaga kooskõlas, et osadel loomadest on piiratud arsenal positiivseid seisundeid, kuna need ei reguleeri kohest vastust vajavaid olukordi. Tunded vastavad tavaliselt sekundaarsena teatud primaarsetele bioloogilistele vajadustele. Nii väljendub füsioloogiline toiteainete või vedeliku puudus vastavalt nälja või janu tundena. Vajadusele vältida kiskjaid vastab hirmu tunne, stressile vastab stressi tunne, haigusele ja vigastusele vastavad halb enesetunne ja valu. Kui bioloogilise

funktioneerimise koolkond keskendub just primaarsetele vajadustele, siis tunnete koolkond leiab, et heaolu sõltub eelkõige sekundaarsetest tunnetest. (Duncan 2004: 88-92)

Kui bioloogilise funktsioneerimise koolkonna üks heaolu keskseid aspekte on tervis, siis tunnetele baseeruv heaolu mõistmine eraldab teineteisest heaolu ja tervise. Duncan (2004: 94) toob näiteks igapäevase terminite kasutuse, kus meid lohutab kui keegi surmavalt haige paistab olevat õnnelik ega ole kannatamas. Nii saab olla õnnelik, kuigi tervis on halb, kuid ka vastupidi, kuigi tervis võib olla perfektne, siis heaolu võib langeda, kui ollakse millegipärast mures või hirmul. Ta väidab, et analoogia põhjal võib sama eeldada ka loomade kohta. Kuigi loomadelt pole võimalik küsida, kuidas nad end tunnevad, siis teatud määral saab seda siiski kindlaks teha. Duncan (2004: 92) kirjutab, et kui kannatamist on võimalik ära tunda selgroogsete ja kõrgemate selgrootute juures, siis liikudes eemale tavapäraistest lemmikloomadest, pole naudingute tuvastamine nii lihtne. Kuid ma leian, et ka negatiivsete seisundite ära tundmine võib olla keeruline, kuna eri liigid on kohastunud erinevalt ja seega näitavad tundeid välja erinevalt. Üks hea näide on inimeste suutmatust ära tunda koerte ärevuse märke nagu näiteks hingeldamine olukorras, kus pole palav, mokaade lakkumine ja pilgu ära pööramine nõnda, et silmavalgeid on näha – need on tüüpilised märgid, mis tihti eelnevad rünnakule. Arvestades seda, kui kaua on inimesed koertega koos elanud, näitab see ilmekalt, et loomade kehakeele mõistmine ja nende tunnete tõlgendamine pole iseenesest mõistetav.

Ent ka emotsioonid ja tunded pole alati head heaolu indikaatorid – häireid organismi emotsionaalse süsteemi toimimises võib esineda nii haiguse, trauma kui ka keemiliste ühendite mõjul. Vaatamata eeldusele, et subjektiivsed afektiivsed seisundid on kujunenud, et organism suudaks anda adekvaatse vastuse keskkonnale ja sellega suurendada oma ellujäämisvõimalusi, siis mitte kõik organismile omased reageeringud pole adekvaatsed ning võivad isegi ohustada ellujäämist. Kasside lembus palderjani suhtes on üldtuntud – on ilmselge, et kassil on väga hea olla, samas on väheusutav, et see on tema evolutsiooniliseks eeliseks. Pigem vastupidi – kassid, kes on nende taimede mõju all, on haavatavas seisundis, kuna nad ei suuda adekvaatselt keskkonda ja selle ohtusid hinnata ja neile vastata. Paralleeli võib tuua inimeste ja alkoholi või mõne muu sõltuvusainega. Samas arvatavasti ei kujunenud need nõrkused ja emotsionaalne vastus

otseste tulemina, vaid on varjatuna kaasnenud liigi arenguga. Nii kaua kui loom elas keskkonnas, kus need ärritid puudusid (ja on usutav, et kassid algselt ei elanud keskkonnas, kus neile palderjani juured oleksid vabalt kätte saadavad), siis evolutsioon ei saanud ka neid peidetud nõrkusi elimineerida.

Sellega juhin tähelepanu, et mitte alati ei suuda emotsioon esile kutsuda adekvaatset vastust keskkonnale, isegi kui see on omane praktiliselt kogu populatsioonile. Sarnast olukorda võib ette tulla ka negatiivsete emotsioonidega, kus loom kardab seda, mis on täiesti ohutu, või ei oska tunda hirmu ohtlikus olukorras. Kuigi subjektiivsete afektsioonide süsteem annab suure eelise loomadele keskkonnas toime tulemiseks, pole see mitte alati veatu ja vead tulenevad evolutsiooni eripäradest.

Ka Duncan (2004: 94) tunnistab, et heaolu hindamisel tunnetepõhiselt on omad puudused, kuna tunded ise on halvasti defineeritavad, neid on võimatu otseselt mõõta ja neid on keeruline mõõta kaudselt. Kuid ei olegi oluline teada täpselt, mida loom tunneb, piisab sellest kui teada, kas ta kogeb positiivseid või negatiivseid tundeid. Kuna pole võimalik loomalt otse küsida, mida ta tunneb, siis on vaja kaudseid meetodeid. Nii kasutatakse ära bioloogiliste funktsioonide ja tunnete seotust, et uurida loomade tundeid. Tähelepanu pööramine loomade kommunikatsioonile, näiteks häälightsuste põhjalik analüüs on samuti üks võimalus saada aimu loomade tunnetest. Variandiks on ka eelistuste testimine – selle tehnikaga uuritakse, kui paljust on loom nõus loobuma, et saada soovitud hüve. Tõstes hinda, mida loom peab tegevuse eest maksma (näiteks paigaldades ustele raskusi), peaksid ära langema luksustegevused ja alles jääma põhitegevused, mis on loomadele üliolulised. Kahjuks pole valikud alati seotud heaoluga – nii võib valik olla tehtud kahe halva vahel, mis mõlemad mõjutavad heaolu negatiivselt, või võib see olla tehtud tegevuste vahel, millest kumbki ei oma mingit mõju heaolule. Lisaks on tehtud eksperimente, mis näitavad, et kanad suudavad läbi toiduvaliku otsustada, kas nad vajavad valuvaigisteid või mitte. (Duncan, 2004: 94-96)

Selge on see, et loomade emotsioonide põhjal nende heaolu üle otsustamiseks, on tarvis teha edasisi uuringuid, mis puudutaksid loomade käitumist, kommunikatsiooni ja hoolikalt kavandatud eksperimente, mis võimaldaksid saada küsimustele adekvaatseid vastuseid. Kuigi farmiloomade hirmu, frustratsiooni, valu ja ebamugavuse uurimisel on

tehtud suuri edusamme, on kannatusi teisi ning on võimalik, et osadel liikidel on seisundeid, millele puudub inimeste seas analoog, lisaks on siiani vähe uuritud loomade positiivseid afektiivseid seisundeid (Duncan, 2004: 96).

1.3. Loomupõhine lähenemine

Bioloogilisele funktsioneerimisele ega tunnete ülesehitatud heaolu mõistmine ei hõlma kõiki eetilisi küsimusi. Fraser & Weary (2004: 41) toovad näiteks ahvi, keda hoitakse sünnist saati väikeses puuris, ta on terve, vigastusteta ja normaalse kasvuga. Ravimitega hoolitsetakse selle eest, et ta valu, ebamugavust või frustratsiooni ei tunneks. Ja uimastitega tekitatakse aegajalt meeldivaid tundeid. Mõlema eelpool käsitletud heaolu tõlgendamiste kohaselt on loomale hea elukvaliteet tagatud ja kõik on korras. Kuid vähemalt osale inimestest tundub see intuiitselt vale, kuna ahvil ei lasta elada (suhteliselt) loomupärast elu. Linda Keeling (et al., 2011: 15) seletab sellise mõttekäiguga ka 1960ndatel alguse saanud muret loomade pärast. Selle ajani inimesed arvasid, et loomi peetakse nagu sajanendeid varem ja seda arvamust toitsid ka reklaamid. 1964 aastal jõudis laiem avalikkuse ette Ruth Harrisoni raamatuga "*Animal Machines*" intensiivse põllumajanduse tegelikkus, mis šokeeris paljusid just loomade pidamiseviisi tõttu. Kaasaja loomapidamistingimuste ja -praktikate ebaloomulikus on endiselt üks olulisemaid avaliku mure põhjusi (Keeling et al., 2011: 21).

Keeling (et al., 2011: 21-23) kirjutab, et mitmel puhul pole võimalik selgeks teha, milline keskkond on loomale loomupärane, eriti problemaatiline on see koduloomade puhul. Loomade heaolu seisukohast on olulisem kui suurel määral saavad nad endale loomuomaselt käituda. Loomade võimes kohaneda erinevate tingimustega ja hõivata uusi nišše avaldub loomuomane käitumine mitteloomupärasel keskkonnas. Probleem loomuomase käitumisega seisneb aga selles, et mitte igasugune taoline käitumine pole automaatselt soovitud, kuna see võib ühe indiviidi heaolu suurendada, kuid seda teise sama grupi liikmete arvelt. Põgenemine on küll normaalne reaktsioon ohule vabas looduses, kuid kinnistes pidamistingimustes võib viia traagiliste tagajärgedeni, kus osa loomi hukub tekkinud olukorras. Agressiooni võidakse kasutada sotsiaalse hierarhia

paika panemiseks, mis tähendab aga, et nõrgema osapoole heaolu selle tagajärjel väheneb. Ka vastsündinute tapmine või hülgamine on käitumine, mida esineb looduses, kuid mis loomaaedades pole soovitud. Samas kõik need olukorrad viitavad asjaolule, et mis on loomupärane (kodu)loomadele, pole ilmtingimata sobiv meie loodud keskkonda ja, mis on sobiv sellesse keskkonda, pole tingimata loomupärane loomadele. (Keeling et al, 2011: 21-23) See on oluline tähelepanek, sest loomuomasest käitumisest oleme tagasi jõudnud loomupärase keskkonnani – keskkond, mis on loomadele loonud, ei arvesta nende loomupärast käitumist. Loomupõhine käsitlus pöörab enim tähelepanu loomi ümbritsevale keskkonnale, et see oleks kooskõlas nende loomusega.

Rollin sõnastas mure loomade võimaluste üle elada loomupäraselt oma uue sotsiaalse eetikaga, kus loomade loomust (*nature*) ei tohi alla suruda nende kasutamisel inimese tarbeks (Rollin, 1995: 157-160). Fraser ja Weary (2004: 41) tõlgendavad teaduslikult loomust kui liigile omast kohastumuse komplekti ja konkreetse indiviidi arengut juhtivaid geneetiliselt kodeeritud instruksioone. Rollin (2003b) nimetab loomust, mis hõlmab endas nii bioloogilist ja psühholoogilist aspekti, ka *teloseks*, millest lähtuvad loomade lähtuvad huvid. Nende huvide rikkumine on loomade jaoks sama oluline kui inimestele näiteks kõne piiramine. Selline arusaam lähtub tavamõistmisest, et “kala peab ujuma ja lind lendama” ja nad kannatavad, kui neil pole võimalik seda teha. (Rollin, 2003a: 17, Rollin, 1995: 159) Kuigi ekstensiivne loomapidamine ei taga alati loomade heaolu, pooldab loomupõhine heaolu mõistmine pigem traditsioonilist loomapidamist ja vastandub intensiivsele. Rollin (2004: 18) kirjutab, et loomad peaksid saama, nii nagu nad traditsiooniliselt kunagi said, elada elu, mis austab nende loomust.

Kõik, mis on seotud loomusega, ei ole seotud automaatselt looma heaoluga või ei pruugi omada positiivseid tagajärgi sellele. Mitmed loomaliigid, sealhulgas koerad ja kassid, on kohastunud keskkonnaga nõnda, et neil on mitu korda aastas ind ja seega sünnib mitmeid pesakondi, mis koosnevad mitmetest järglastest. Evolutsiooniliselt kompenseerib seda noorloomade kõrge suremus – looduses elavad suguküpseks vaid vähesed. Tihe poegimine ja imetamine on emasloomale kurnav ning mõjutab tema tervist ja heaolu, kuigi selline käitumine on talle loomuomane. Siia saab juurde lisada, et inimeste poolt loodud tingimustes, kus toidupuudust pole ja paljud haigustekitajad on samuti kontrollitavad, suudavad suguküpsuseni jõuda enamus järglasi. Siinkohal ei

tähenda keskkonna muutumine loomusele mitte vastavaks tingimata halba mõju heaolule. Kuid kuna uus keskkond on muutunud kohastumuse ebavajalikuks, on loomade reproduktsiooni vaja kontrollida muud moodi. Paljunemist saab kontrollida sarnaselt looduslikule toimemehhanismile, ehk siis hukates enamus järglasi enne suguküpseks saamist, piirates paljunemisvõimalusi läbi steriliseerimise/kastreerimise või vähendades loomade liikumisvabadust ja võimalusi paarituda.

Et lahendada raskusi loomupärase käitumise määratlemisega, on keskendunud käitumisele, mis on oluline looma heaolu jaoks. On eristatud käitumisi, mille motivaatoriks on väline impulss ja neid, mis on loomadele olulised, kuna on sisemiselt motiveeritud (Keeling et al., 2011: 23). Kuid vaatamata sellele on loomupõhine lähenemine heaolule eraldi võetuna enim küsimusi tekitav, mis tuleb välja ka aretuse kontekstis.

1.4. Heaolu käsitlused aretuse kontekstis

Vaatamata asjaolule, et kolm käsitlust lähenevad probleemile eri nurkadelt, tegelevad nad tihti sama nähtusega ja saavad sama tulemuse. Kui siga kuumeneb laudas üle, siis võib tema heaolu halvenemist käsitleda ühtviisi nii loomupõhiselt, kuna ta ei saanud end mudas jahutada; bioloogilisest funktsioonist lähtuvalt, kuna on tekkinud kuumastress; ning ka tundepõhiselt, kuna siga tunneb ennast kõige selle juures suure tõenäosusega halvasti (Fraser & Weary, 2004: 41). Kuid mitte kõik juhtumid pole sarnaselt käsitletavad. Kuigi kolm aspekti on omavahelises korrelatsioonis, ei kattu nad üksüheselt.

Üks põhjus, miks ühekülgete käsitluste vahel võivad tekkida erinevused, on aretus loomade heaolu mõjutajana. Siinkohal tuleks tagasi Duncani (2004: 93) väite juurde, et primaarsetele bioloogilistele vajadustele vastavad sekundaarsena tunded. Sel juhul on loomade heaolu võimalik kirjeldada adekvaatselt nii funktsiooni- kui tundepõhiselt. Probleemid tekivad, kui bioloogiline funktsioon ja sellele vastav afektiivne seisund pole enam seotud. Nii on juhtunud mõnede kodulooma tüüpide ja tõugude puhul, milles Duncan näeb aastatuhandete kodustamise ja aretuse mõju. Ta toob näiteks mitmed kiirekasvulised broilerid ja sead, kel on liiga suur isu, mis ei vasta nende toitevajadustele.

Aretusse on pidevalt valitud loomi vaid suure isu ja kiire kasvu järgi – see pole probleemiks broileritele või nuumsigadele endile. Küll aga kahandab see märgatavalt aretusloomade heaolu – nende isu on sama suur kui nende järglastel, kuid kui neil lastaks sama palju süüa, siis nad muutuksid ülekaaluliseks, ei suudaks seetõttu paljuneda, kannataksid rasvumise all ja nende kohasus langeks. Toiduratsiooni piiramine tagab küll kõik nende vajadused ja nad suudavad väga hästi funktsioneerida, kuid nad kannatavad tugevalt pideva nälja tunde tõttu. Vastavalt funktsioonipõhisele lähenemisele on aretusloomade heaolu hea, kui nende toitu piirata, vaatamata sellele, et nad tunnevad nälga. Tundepõhise lähenemise kohaselt on loomade heaolu halb nii toiduratsiooni piiramisel, kui ka mitte piiramise korral – esimesel juhul kaasneva näljatunde tõttu, teisel puhul rasvumise ja haigustega kaasnevate negatiivsete tunnete tõttu. Duncan ei näe nende aretusloomade jaoks lahendust sellele heaolu küsimusele. (Duncan, 2004: 93)

Samuti osutab see näide loomupõhise käsitluse ühele suurimale raskusele – loomusesse endasse võib olla kodeeritud heaolu halvenemine. *Telos* Rollini (2003b: 345) käsitluses kattub suures osas liikide, tüüpide, alamliikide ja tõugude piiridega. Kui aga mõnes liigis või tõus on kannatusi põhjustav haigusseisund või kalduvus sellele üldlevinud, nagu Duncani näites boilerite ja sigade puhul, siis tekib küsimus kui suurel määral saab sellise heaolu mõistmisega antud probleemi käsitleda.

Erinevalt Duncanist näen ma olukordade taga, kus koduloomade puhul sekundaarsed tunded ei ole enam seotud primaarsete vajadustega, pigem viimase sajandi intensiivset selektiivset aretust. Ka probleem, mille Duncan oma väidete tõestuseks toob, on võrdlemisi uus ja seda pole võimalik laiendada kõigile kanadele ja kodusigadele. Ilmekas näide kui kiiresti võivad tekkida muutused selektiivse aretuse tagajärjel on Temple Grandini ja Catherine Johnsoni (2005: 237-238) kirjeldatud Belyaevi hõberebaste eksperiment. Valides aretusse kõige taltsamaid loomi saadi vaid neljakümne aastaga loomad, kes erinevad oma metsikutest liigikaaslastest – nende kasukas on musta-valge kirju, kõrvad lontis, nad on suurema kondiga ja väiksema peaga, nende käitumine on muutunud ja neil esineb ka neuroloogilisi probleeme nagu epilepsia. Töö teises pooles peatun ma pikemalt aretuse rollil loomade heaolus ja viimasel sajandil aretuses toimunud muutustel.

1.5. Kolme heaolu käsitletud ühildamine

Fraser (2009: 507) näeb põhjust, miks katsed heaolu suurendada vaid ühte käsitletud järgides, ei tagada seda alati teiste kontseptsioonide järgi, selles, et vangistuses elavate loomade evolutsiooniline kohastumus ei pruugi langeda kokku nende hetke keskkonnaga. Evolutsioonilise kohastumuse alla saab liigitada ka Duncani poolt välja toodud bioloogilised vajadused ning neile vastavad tunded, mis pole enam alati aretuse tõttu omavahel seotud.

Nii võivad tekkida pinged funktsioonipõhise ja loomupõhise lähenemise vahel – intensiivse loomakasvatuse algusaastatel leiti, et loomade heaolu oli paremini tagatud, kuna loomad olid haigustest vabamad, kaitstud kaaslaste ja kiskjate rünnakute eest, nende toitmist ja pidamistingimusi sai täpsemalt kontrollida (Fraser & Weary, 2004: 40). Funktsiooni ja tunde põhise koolkonna vastuolusid illustreerib reproduktiivtervis – loom võib olla võimetu paljunema, kuid see ei häiri kuidagi tema tundeid ja emotsioone. Broom (1991: 4168) heidab tunde põhisele käsitletud ette, et mitte alati ei kaasne heaolu vähenemisega kannatusi ja heaolu on tema nägemuses laiem termin. Loomupõhine lähenemine tekitab enim küsimusi – isastel kassidel on kombeks emaste indlemise ajal pidada veriseid võitlusi ning kuigi tegu on loomuliku käitumisega, põhjustavad võitluste tagajärjed kannatusi ja ei mõju hästi ka tervisele. Kui kaugemale saab minna loomupärasusega ja kas selle eitamine toob alati kaasa heaolu vähenemise? Samas annab see väärtuslikku lisa ülejäänutele, nagu näitas eelpool toodud ahvi näide.

Ta paneb ette, et heaolu võiks hõlmata nii bioloogilist funktsioneerimist, tundeid kui ka võimalust oma loomust aktualiseerida sobivas keskkonnas. Nordenfelt (2006: 126-127) võtab Fraseri ja tema kolleegide vaated kokku järgmiselt: Fraser näeb kõiki kolme heaolule lähenemist liiga kitsana ja käsitletud heaolu kui kobarmõistet, mis on mitmete dimensioonide summa. Selleks et heaolu saaks lugeda heaks, peavad skoorid olema kõrged kõigis dimensioonides – nii bioloogilises funktsioonis, tunnetes kui loomupärasuses käitumises.

Nordenfelt (2006) juhib tähelepanu, et sellise keerulise kontseptsiooni jõustamisel võib olla mitmeid raskusi, mis on seotud dimensioonide omavahelise tasakaaluga. Mida on näidanud ka kolme heaolu käsitletud tutvustus: kuigi eksisteerib teatud konsensus, et loomade heaolule on olulised nii hea füüsiline tervis ja funktsionaalsus, nende subjektiivsed afektiivsed seisundid ning võimalus elada vastavalt enda loomusele, siis on arusaamad sellest, milline neist printsiipidest on primaarne ja kuidas teised sellest järelduvad, erinevad. Erinevad koolkonnad ja huvigrupid panevad rõhku heaolu erinevatele aspektidele (Keeling et al., 2011: 14).

Teadvustamine, et heaolu on mitmetahuline, on viinud mõningate käsitletute, mis baseeruvad hea ja halva heaolu tingimuste loetlemisel. Üks taolistest definitsioonidest on Viis Vabadust (*Five Freedoms*), mis tõlgendab head heaolu kui vabadust näljast ja janust; ebamugavusest; valust, vigastustest ja haigustest; hirmust ja kannatustest ning vabadust väljendada normaalset käitumist. Samuti katab kõiki kolme valdkonda *World Organisation of Animal Health*, mis ütleb, et looma heaolu on hea, kui loom on terve, tal on mugav olla, ta on hästi toidetud, tal on turvaline, ta saab väljendada enda kaasasündinud käitumist ja ei kannata ebameeldivate seisundite all nagu hirm, valu või distress. (Keeling et al., 2011: 14)

Loomade heaolu käsitlemine kobarmõistena võib ehk paremini kirjeldada koduloomade heaolu ka piirjuhtumitel, mis jäävad ühe või teise lähenemise poolt kajastamata. Kuid nagu kõik teisedki käsitletud vaatleb seegi heaolu individipõhiselt. Aretus aga olles heaolu mõjutav faktor, on indiviidilene.

2. Heaolu mõjutavad faktorid

Sõltumata sellest milline heaolu käsitlus aluseks võtta, on kolm suuremat valdkonda läbi mille inimene loomade heaolu mõjutab. Neid on oluline teadvustada, kuna põhjus, miks loomade heaolust räägitakse on seotud heaoluprobleemide lahendamise, ärahoidmise ja kõrvaldamisega. Ma nimetan neid faktoreid keskkonnaks, kultuuriks ja aretuseks – kõiki neid on suuremal või vähemal määral eespool puudutatud. Enamikes filosoofilistes tekstides, mida ma selle töö jaoks lugesin, paistis küll välja mure loomi ümbritseva keskkonna ja kultuuri mõju üle, kuid aretus kui üks suur loomade heaolu mõjutaja on jäänud varju.

Nendest esimesena vaatlen ma keskkonda, millest on siinses tekstis juba palju räägitud ja millele on suunatud loomade heaolu teaduse teravik ning mis ise annab ainest nii teadusele kui ka loomade heaolu filosoofiale. Teisena peatun ma kultuuri rollil loomade heaolu mõjutajana – see mõjutab filosoofilist suunda ning teadust (nii otseselt, kui läbi filosoofia), mis omakorda uute teadmiste arvelt võib mõjutada avalikku arvamust. Just avalikkuse eetilise mure loomade kohtlemise üle andis tõuke loomade heaolu teaduse tekkeks (Keeling et al.,2011: 13). Kolmandaks suureks faktoriks pean ma aretust, mis mõjutab loomade geneetikat ehk seda, millised loomad on. Filosoofilises diskursuses on see suurema tähelepanuta jäänud ning pole esiplaanil ka loomade heaolu teaduses. Siia alla liigituvad paljud tõugude eripärad ning tootmishaigused (*production diseases*), mida paljudes tekstides konstateeriti pigem kui teatud paratamatust.

On oluline märkida, et selline jaotus on mõnevõrra kunstlik, kuna kõik need valdkonnad on reaalses elus väga läbipõimunud, mõnikord ka üksteisest eraldamatud. Nii võivad põlvkondade jooksul keskkonnast tuleneda muutused loomade geneetikas, keskkond omakorda võib olla tingitud kultuurist, ning see, millised loomad ise on või millisteks on nad muudetud, võib mõjutada neisse suhtumist. Just sel põhjusel käsitlen ma kõiki kolme faktorit, mitte ei peatu ainult aretuse juures.

Ilmekaks näiteks sellisest läbipõimitusest võiks tuua koeri. See, mida koertele on kohaseks peetud, on olnud muutumises läbi aja. Veel mõnda aeg tagasi oli Eestis normiks, et koerte liikumist ei piiratud või kui piirati, siis tähendas see koera ketis

pidamist, tavaline oli emase koera poegimine peale igat inda (st. vähemalt kaks korda aastas) ja soovimatute kutsikate uputamine. Praeguseks on suhtumine muutunud ja see kajastub ka seadustes, mis keelavad koerte hulkumist, liig tihedat poegimist, pidamist lühikeses ketis ja loomade hukkamist eelpool nimetatud moel. Samuti on suhtumine erinev sõltuvalt koera tüübist või tõust – mitmetes riikides on osa tõuge keelatud või nende omamine seadustega piiratud. Kuid isegi seal, kus pole keelamise teed mindud, on teatud tõugudel nn. tapjakoerte maine.

2.1. Keskkonna mõju loomade heaolule

Loomade heaolu on mõjutatud keskkonnast, milles nad asuvad. Keskkond on väga lai mõiste, mille alla saab koondada põhimõtteliselt kõik välistegurid. Nordenfelt (2006: 159) jagab loomi ümbritseva keskkonna, füüsiliseks, psühholoogiliseks ja kultuuriliseks. Esimese alla kuuluvad looduslikud tingimused ja ilmastik, kuid koduloomade puhul on nende keskkond loodud ja mõjutatud ka inimeste poolt, mistõttu peale looduslike tegurite arvan ma siia hulka ka inimtekkelised tegurid. Teise alla kuuluvad läbikäimine (liigi)kaaslaste, järglaste ja inimestega, kes nende eest hoolt kannavad. Kultuurilist keskkonda käsitlen ma eraldi kui kultuuri mõju loomadele, kuna suhetes loomadega eelistan otsesest keskkonda eristada inimeste arvamustest ja hoiakutest.

Eelkõige keskendun ma sellele, kuidas inimene loomade heaolu läbi keskkonna mõjutab, seega kuuluvad siia ka pidamistingimused ja loomade kohtlemine inimese poolt, kuid teatud juhtudel näiteks ka loomade dieet ning nende suhted teiste loomadega. Ja ehki olen eespool juba käsitleanud keskkonna mõju loomade heaolule, soovin siinkohal veel kord kokku võtta olulisima ja kasutan selleks Rollini (2003a: 10-11) kolme näidet loomadele põhjustavate kannatuste kohta.

Loomade kasvatamise praktikad on muutunud ja kaasa toonud uued tootmishaigused (Rollin, 2003a: 10), mitmeid nendega seotud probleeme olen ma juba puudutanud. Osad tootmishaigused on seotud pigem aretusvalikutega ja neist tuleb juttu hiljem, kuid paljud on tingitud ka otseselt keskkonnast. Näiteks, broilerite pidamisel puuripatareides ei puhastata nende puure kogu tootmistsükli vältel (ca 40 päeva) ning

roojasel pinnasel viibimine võib põhjustada lindudel valulikke nahakahjustusi (Beauchamp et al. 2008:77). Lehmade toitmisest teraviljadieediga tekib osadel loomadel maksakahjustusi (Rollin, 2003a: 10) ning kui neil pole allapanu ja nad peavad lebama külmal põrandal, esineb neil märksa enam udarapõletikku (Fraser, 2009: 511). Siin kohal tuleb välja ka, miks ma kirjutan pidamistingimustest ja kohtlemisest. Kui kanade allapanu ei vahetata, siis on see kohtlemine, mis aktualiseerub keskkonnaks, mis avaldab juba otseselt mõju nende heaolule.

Kuna suuremahulised industriaalsed põllumajandusettevõtted on läinud tootmise efektiivistamise teed, siis farmides töötab vähem inimesi ja eraldi võttes saavad loomad vähem tähelepanu, mis omakorda võib viia olukordadeni, kus loomade kannatused jäävad vajaliku ja õigeaegse tähelepanuta. Ka majanduslik surve võib tekitada olukordi, kus lastakse loomadel kannatada. Rollin (2003a: 11) kirjeldab olukorda, kus tiine emis oli murdnud jalaluu ja farmil ei olnud piisavalt ressursse, et emist ravida, kuid ka hukkamisega venitati ja oodati nädala pärast toimuvat poegimist. Muidugi ei piirdu sarnased probleemid vaid intensiivse põllumajandusega, hooletusse võidakse jätta loomi ükskõik millise pidamise juures, kuid Rollin on veendunud, et intensiivne põllumajandus soodustab oma madala marginaali ja tugeva majandusliku survega selliseid probleeme. Samu põhjuseid võib näha ka paljude aretusvalikute taga.

Uus allikas kannatusteks on loomade füüsiliste ja psühholoogiliste vajaduste eiramine, piiramine või neist ilmajätmine nagu ruumipuudus, sotsiaalse suhtluse puudus sotsiaalsetel loomadel, liikumisvabaduse piiramine, igavus või keskkonna kasinus. Rollin (2003a: 11) leiab, et sellised puudused on paratamatud, kuna loomad on kohanenud ekstensiivse keskkonnaga ning on nüüd asetatud hoopis teise keskkonda. Traditsioonilises põllumajanduses oli hea loomapidamine (*husbandry*) edukuse alus, loomi tuli pidada tingimustes, milleks nad olid bioloogiliselt kohanenud. Kui loomadel läks hästi, siis läks hästi ka loomapidajatel (tootjatel) ja loomadel läks hästi, kui nad said oma loomust väljendada keskkonnas, mille jaoks nad olid bioloogiliselt kohastunud (Rollin, 2003b: 343). Kuigi intensiivne põllumajandus on toonud uued väljakutsed loomade heaolule, ei tasu alahinnata keskkonna mõju ka muudes valdkondades nagu teadusuuringutes või ekstensiivses põllumajanduses, kuid ka lemmikloomade pidamise puhul.

Fraser (2009: 511-514) kirjutab, et kõigist kolmest heaolu käsitlusest lähtudes on kujundatud erinevaid võimalusi loomade heaolu hindamiseks ja tehtud uurimustöid, parandatud loomade pidamistingimusi ja muudetud keskkonda, milles nad asuvad. Bioloogilise funktsioneerimise koolkonnast tulenevalt on kasutatud meetodeid, mis uurivad haiguste, vigastuste, surma ja paljunemise statistikat. Nii viis kanade tervise ja funktsioneerimise jälgimine kanapuuride disaini muutusteni, mis vähendasid vigastuste tekkimise ohtu. Loomulikkusele suunatud lähenemisest kasvas välja teadlaste huvi uurida loomade loomuliku käitumist ja selle käitumise sooritamise motivatsiooni. (Fraser, 2009: 512) Rollin (2004: 18) toob näiteks loomaaias elavate servalite heaolu parandamise – nende toitmisel võeti kasutusele meetod, mis imiteeris nende loomulikku käitumist ja võimaldas jahti pidada. Rõhuasetus loomade tunnetele väljendus uuringutes, mis kasutasid indikaatoritena valu, hirmu, frustratsiooni ja muid afektiivseid seisundeid. Tunnete põhised uurimused tõestasid, et mehaaniliste harvesterite kasutamine põhjustab kanades vähem hirmu kui sama tööd tegevad inimesed. (Fraser, 2009 :514)

Kuigi keskkonnal on loomade heaolule väga suur mõju, mida tunnistavad ka kõik heaolu käsitlused, pole see ainuke taoline faktor. Ja kuna loomade heaolu on sotsiaalselt konstrueeritud mõiste, siis on oluline teadvustada ka teisi aspekte, mis loomade elukvaliteeti mõjutavad.

2.2. Kultuuri mõju loomade heaolule

Kultuur on veel üks loomade heaolu mõjutav aspekt, mille all pean ma silmas eelkõige seda, millist loomade pidamist ja kohtlemist peetakse normaalseks. Nordenfelt (2006: 159) kasutab selle kohta terminit kultuuriline keskkond, mis peale avaliku arvamuse hõlmab seadusi, reegleid, poliitikat, kombeid jne. Mõtlemisele loomadest ja nende kohtlemisele on avaldanud mõju nii religioon, filosoofia, poliitilised liikumised, traditsioonid kui ka isiklikud kogemused. Siinkohal käsitlen ma muutusi selles kultuurilises keskkonnas, mis on viinud kasvava mureni loomade heaolu pärast.

Algselt valitsenud olukordi inimese ja koduloomade vahel on vaadeldud kui *win-win* olukordi – inimene sai toitu, kehakatet, tööjõudu, loomad aga kaitset, toitu, ravi

(Rollin, 2003a: 5-6). Need olid suuremal või vähemal määral sümbiootilised suhted (Sandøe & Christiansen, 2008: 1), mõlemad osapooled parandasid see läbi oma ellujäämisvõimalusi, kuid mis veel olulisem ka oma paljunemisvõimalusi ja see läbi oma liigi käekäiku. Rollin (2003a: 5) nimetab seda suhet sotsiaalseks lepinguks, milleta mõlemad osapooled oleksid kehvas seisus. Võib tunduda imelik rääkida *win-win* olukorrast näiteks kanade puhul – kus nende mune söödakse ja kui nad enam ei mune, siis nad tapetakse toiduks. Kuid võrreldes olukorda looduslikuga ei tundu see väide enam nii absurdseks – kana elab kauem kui ta oleks elanud looduses, tal on parem ligipääs toidule ja ta suudab üles kasvatada enam järglasi. Paratamatult surevad kõik elusorganismid, nii et selles kontekstis ei peaks keskenduma faktile, et koduloomad surevad, vaid nende elukvaliteedile, mille kirjeldamiseks kasutatakse heaolu. Minu silmis on üheks oluliseks põhjuseks, miks loomade kohtlemise eetika ja heaolu küsimused on tõusnud teravalt päevakorda, just tajumine, et loomade jaoks ei ole tegu enam *win-win* olukorraga.

Inimesega kaaslemine oli üks uus tekkinud nišš, mille mõned liigid kasutusele võtsid. Arvatavasti oli see protsess kahepoolne, loomad kohanesid inimestega ja inimesed loomadega, selles võtmes on üsna kitsarinnaline näha kodustamises vastet orjastamisele nagu mõnikord on tehtud. Evolutsiooniliselt oli kodustamine *win-win* olukord liikidele, kuid mitte alati üksikutele indiviididele. Ei ole raske leida näiteid ka tänapäevast selle kohta – üksikule koerale võib asjaolu, et ta on koduloom, olla negatiivne. Teda võib omanik halvasti kohelda või põhjuseeta magama panna, kuid selle koera heaolu võib langeda ka haiguste tagajärjel, mis on kaasnenud aretusega. Samas vaadates tervet liiki on see olnud uskumatult edukas – maailmas on hinnanguliselt 400 000 koera, mida on tuhat korda enam kui hunte (Coppinger & Coppinger, 2002: 21). Inimesedki võivad kannatada, koduloomad on siiski loomad ja inimeste vigastusi ning hukkumisi tuleb ette, samas inimene kui liik on saanud hulga eeliseid oma koeksisteerimisest loomadega. Omaette küsimuseks on, kas liikide jaoks püsib *win-win* olukord ka tulevikus, kui võtta arvesse aretuse mõju ja steriliseerimise/kastreerimise praktikaid.

Rollin (2003a: 5-8) kirjutab, et traditsiooniliselt on loomade kohtlemise eetika olnud julma käitumise vastane, kus võideldi tahtliku, sadistliku, mittevajaliku valu põhjustamisega ja hooletusse jätmisega. See traditsioon lähtub uskumusest, et loomade

vastu julmad inimesed kalduvad väärkohtlema ka teisi inimesi, mida on tõestanud ka kaasaegsed psühholoogia uuringud. Loomade kahjustamist vaadeldi kui nende omanikule tehtud kahju. (Rollin, 2003a: 5-8) Ka esimene loomakaitse seadus, mis võeti vastu 19nda sajandi alguses Inglismaal, keelas hobuste, veiste, lammaste ja muude kariloomade vastase põhjuseeta julmuse inimeste poolt, kes polnud looma omanikud (Sandøe & Christiansen, 2008: 3). Ei nähtud põhjust, miks omanikud peaksid oma loomadega julmalt käituma, kuna nad sõltusid loomade heaolust. Selleks, et olla edukad pidid nad oma loomade eest hoolitsema ja pidama neid vastavalt nende loomusele. (Rollin, 2003a: 7)

Sellisest julmuse vastasest mõtlemisest olid kantud paljud hilisemad seadused ja kuigi nende jõustamisega on nii mõnigi kord raskusi, siis iseenesest ei ole neid kontseptuaalselt valeks peetud. Sotsiaalselt oli loomade kohtlemise kohta minimaalne konsensus, kuna loomade väärkohtlemine oli fundamentaalses vastuolus loomapidajate endi huvidega – eetika ja isiklikud huvid olid ühendatud. Uute teadmiste ja tehnoloogiatega suudeti luua aga süsteem, kus loomade heaolu ei olnud primaarne, et tagada efektiivne tootmine. Ehk siis erinevalt varasemast, kus peamiseks mureks oli julmus loomade suhtes, siis nüüd kus omanik ei pidanud tagama loomade heaolu täiel määral, et olla edukas, ei suutnud endised julmusevastased seadused enam loomi kaitsta, kuna kannatuste allikad olid muutunud. (Rollin, 2003a: 8-12) Tüüpiliselt on vähenenud ruum ühe looma kohta, nende keskkond on muutunud, nii et nad ei saa täiel määral vastavalt oma loomusele käituda ja samal ajal on selektiivse aretusega kaasnenud erinevate tootmishaiguste esinemissageduse kasv (Sandøe & Christiansen, 2008: 8). Enamus loomade heaolu probleeme ei ole enam põhjustatud tahtlikust julmusest või hooletusest, vaid süsteemist endast (Rollin, 2003a: 12), mis muuhulgas kasutab aretust ühe vahendina eesmärkide saavutamiseks. Industriaalriikides ei ela loomad ja inimesed enam sümbioosis ning loomade heaolu ei suuda isiklikust huvist ja julmuse vastasest eetikast kantud seadused enam tagada. Seetõttu on seadused, mis loomi kaitsema peavad, muutunud ja reguleerivad nüüd ka ühele loomale ettenähtud miinimum ruuminõudeid ja pidamistingimusi. (Sandøe & Christiansen, 2008: 8)

Lääne kultuuris oli kahekümnenda sajandi keskpaigaks järjest väiksem osa elanikkonnast oli hõivatud põllumajanduses, sh. loomakasvatuses. Kui veel sajand tagasi

oli toidukasvatamisega hõivatud pool elanikkonnast, siis praeguseks on see number kahanenud mõnele protsendile. Sellega seoses on muutunud arusaam loomadest – kui varem seostus loomaga lehm või hobune, siis nüüd kass ja koer. Lemmikloomad on saanud uueks paradigmaks, mis domineerib sotsiaalset mõtlemist. Järjest väiksem arv inimesi on seotud loomadega põllumajanduslikus tootmises ja teadusuuringutes, samas on drastiliselt kasvanud inimeste arv, kel on lemmikloomad ja kes näevad neis oma pereliikmeid (Rollin, 2004: 7-9). Seda kajastab ka sotsiozooloogiline skaala, mis kajastab inimeste arvamust, milliste loomade kaitsmine on moraalselt enam või vähem oluline. On mitmeid faktoreid, mis mõjutavad looma asukohta skaalal, sh. kui armas, kasulik või ohtlik võib loom olla või millised on inimese isiklikud suhted konkreetse loomaliigi esindajaga. See skaala põhineb suuresti eelarvamustel, uskumustel ja traditsioonidel, olles nõnda sotsiaalse reaalsuse peegeldus, mis kajastub ka loomakaitse seadustes. (Sandøe & Christiansen, 2008: 5)

Kuna inimesed on suuresti kaugenenud loomade elust, siis otsitakse lähedust, suhtlust ja teadmisi loomadest mujalt. Loomade osakaal meedias ja meelelahutuses on kasvanud. Nii lemmikloomi kui metsloomi nähakse üha enam kui olendeid, kel on õigus iseolemisele. (Sandøe & Christiansen, 2008: 12) Lisaks on poliitilised liikumised, mis nõudsid kodaniku õigusi vähemustele, loonud soodsa pinnase rääkimaks loomade kui kõige nõrgemate õigustest (Rollin, 2004: 8). See kõik mõjutab loomadest mõtlemist ja seda mida neile kohaseks peetakse.

Kasvava avaliku mure pärast loomade kohtlemise osas, on mõned kiirtoiduketid hakanud kehtestama nõudeid neid varustavatele farmidele, mis on endaga kaasa toonud loomade heaolu märgatava paranemise neis farmides (Grandin, 2003: 189). Seega on avalikul arvamusel ka kaudseid vahendeid otseselt mõjutada loomade heaolu. Sarnane efekt on ka Body Shopi edu taga – tegemist on kosmeetika firmaga, kes hakkas ühena esimeste seast tootma kosmeetikat, mida ei katsetatud loomadel, ja tulemuseks oli firma kiire kasv ning suur tuntus (Rollin, 2004: 6). Fraser (2009: 508) võtab kokku viimaste aastakümnete jooksul toimunud tohutu avaliku suhtumise muutuse näiteks Vancouveri mõõkvaalad. 1964ndal aastal peeti mõistlikuks metsiku mõõkvaala küttimist, et valmistada temast topis. Seda sündmust jälgis huviga nii meedia kui ka isiklikult kohale tulnud rahvas, mis andis omalt poolt tõuke mõõkvaalade püüdmiseks ja akvaariumites

pidamiseks, et pakkuda meelelahutust. Praeguseks on sama institutsioon, mis tellis kunagi topise, otsustanud avalikkuse survele ja loomade heaolu kaalutlusel, mõõkvaalu vangistuses mitte pidada.

Kultuuri mõju kajastub loomade heaolu käsitlustest, mis peegeldavad laiemaid muutusi ühiskonnas ja inimeste eetilisi muresid seoses loomadega. Kuid peale selle avaldab kultuuriline keskkond mõju sellele kuidas me erinevatesse liikidesse suhtume, neid kohtleme ja kaitseme.

2.3. Aretuse mõju loomade heaolule

Peale selle, kuidas inimesed loomi peavad ja neid kohtlevad ning peavad kohaseks pidada ja kohelda, mõjutab loomade heaolu ka nende endi geneetika ehk see milline loom on. See võib tunduda triviaalsena, et eri liikide heaolu tagatakse eri moodi ja see mis on hea koerale ei sobi lehmale või kanale. Kuid asjal on ka teine külg: inimesed langetavad koduloomade eest paljunemisega seotuid valikuid, mida nimetan üldterminiga aretus. Aretus ei mõjuta vaid konkreetse indiviidi käekäiku ja heaolu, vaid omab laiemat kõlapinda tõu/liigi edasises arengus. See on nn. jumala mängimine – inimene otsustab, kes ja kellega järglasi saab ning millised omadused päranduvad järgnevale põlvemale. Nii mõnigi kord ei järgi see loodusliku valiku printsiipi – järglasi saavad ka need, kes vabas looduses ei elaks viljaka eani või mõnel muul põhjusel poleks võimelised järglasi saama (eredaks näiteks mõnda tõugu kuuluvad koerad, kes ei suuda tihti loomulikult teel sünnitada ja/või paarituda). Küsimus, kas loodusliku printsiibi järgimine on alati hea, on teine teema, mida ma siin ei puuduta. Eelkõige räägin ma koduloomade aretusest ega peatu näiteks teadusuuringutes kasutatavate loomadega.

Seda, kui suur on aretuse mõju, näitavad muutused broilerites. Kui 1960ndatel saavutasid nad tapaküpsuse 80 päevaga, siis 90ndate lõpuks oli see langenud 40 päevale, samas kui nende toidukulu oli langenud poole võrra. Ja kuigi see juures oli oluline nii nende toitmine, ravimine kui pidamistingimused, ei saa sellist drastilist muutust vaid selle arvele kirjutada. Valides aretusse kiiremaksvulisi isendeid ja nende järglastes omakorda kiirekasvulisi, mõjutatakse järgnevale põlvemale geneetilist *makeupi*. Broilerite kiire

tapaküpsuse saavutamise seostatakse nõrku jalgu, mis ei suuda kanda suurt kehamassi ja tekitavad kannatusi. Sarnaseid probleeme on ka seakasvatustes, kus samuti püüeldakse kiire kasvu poole. (Sandøe, Christiansen, & Gamborg, 2009: 2)

Mõnikord ei pruugi aretusvalikute seosed probleemidega olla nii selged või etteaimatavad. Grandin (& Johnson 2005: 70-72) toob ilmeka näite broileri kasvatuses – aretuses läbiti kolm ühe-tunnuse-aretamise (*single-trait breeding*) tsüklit: esimese eesmärk oli aretada kiirekasvulisi kanu, teises tsüklis oli aretada suure rinnaga kanad, kolmandas etapis muudeti suund tugevusele ja elujõulisusele. Esimese tsükli kõrvalnähtudeks olid nõrkade jalgade ja südame esinemissageduse kasv, koos suure rinnaku aretamisega muutus probleem väga drastiliseks, kuna kanad kasvasid nii suureks, et nende jalad ei suutnud neid kanda, samuti suurenes südamehaiguste esinemine. Kolmas tsüklil oli mõeldud varasemate probleemide kõrvaldamiseks, milles oldi ka edukad – saadi suured ja tugevad kanad, kel olid ka suured ja tugevad jalad, kuid saadi ka tapjakuked. Ühes tema külastatud farmis olid umbes pooled kukkedest sellised. Nad ei sooritanud enam liigile omast paaritustantsu, millele kanad reageerisid paaritusasendi võtmisega, vaid soovisid kohe paarituda, mille peale kanad proovisid põgeneda ning kuked vigastasid ja tapsid nõnda käituvaid kanu. Mingit pidi olid geenid, mis vastutavad südame ja luude arengu eest, seotud paaritumiskäitumist reguleerivatega. (Grandin & Johnson, 2005: 70-72) Kõigis etappides oli aretusel silmnähtavad mõjud loomade heaolule, kolmandas etapis jõuti küll nuumloomade tervise parandamiseni, kuid aretusloomad olid taaskord lahendamatu heaoluprobleemi ees: ühelt poolt vigastatud ja tapetud kanad, teisalt frustreritud kuked.

Väga kindla omaduse aretamine on ka muudel juhtumitel loomade heaolule halvasti mõjunud. Grandin (2003: 188-189) osutab, et lisaks aretusloomade probleemidele võivad tervise ja heaolu mured olla ka nuumloomadel endil – nii sigade kui ka broilerite puhul võib luustik olla liiga habras suure massi kandmiseks, selle tulemusena esineb luumurde ja lombakust. Lombakuse esinemissagedus on kasvanud ka lehmadel seoses intensiivse aretusega suurendamaks piimaandi. Kiirekasvulised ja lahjad sead kipuvad aga olema närvilisemad ja kergemini erutuvad. (Grandin, 2003: 188-189). Kanad, kes ei suuda korralikult liikuda kannatavad nii valu kui nälja käes, kuna lõpuks ei suuda nad piisavalt tihti toidu juurde liikuda. Katsed näitavad, et taoliste liikumisvaevuste

käes kannatavad kanad eelistavad valuvaigistitega toitu ja peale valuvaigistite saamist nende liikumisvõime paraneb, seega ei ole kahtlust, et nad tõesti tunnevad valu (Duncan, 2004: 96).

Ma näen aretuse problemaatikat mõnes mõttes üsna sarnasena geenitehnoloogia omaga. Inimesed manipuleerivad loomadega (või taimedega) saamaks endale sobivat tulemust ja kasutavad seejuures erinevaid vahendeid. Geenitehnoloogia on samm edasi aretusest – aretus võimaldab manipuleerida vaid nende geenidega, mis on liigis eneses juba olemas, ja sedagi pikka aega toetudes vaid aretuslooma fenotüübile mitte genotüübile. Peter Sandøe (et al., 2009: 1-2) rõhutab, et kuigi inimene on läbi aretuse mõjutanud endaga elavaid loomi juba ammu, on siingi kahekümnendal sajandil toimunud palju muutusi. Evolutsiooni teooria võidukäiguga, Mendeli avastuste kasutusele võtuga ja geeniteaduse arenguga on muutunud inimeste mõtlemine ning võimalikuks on saanud üksikutele tunnustele keskendunud (üle)aretamine. Kuna looma geenipagasi üle otsustatakse vaadates lisaks loomale endile tema vanemaid, vanavanemaid ja õdesid/vendi, siis suudetakse aretust palju enam suunata kui varem, mil tegutseti n.ö. pimesi ja arvestati vaid aretusloomade endi fenotüüpi. Kuid muutunud on ka praktikad: kasutatakse kunstlikku viljastamist ja sperma sügavkülmutamist, mis soodustavad üksikute isaste intensiivset kasutamist ja geenibaasi kitsenemist tõus/liigis. Superovulatsioon ja embrüote siirdamine võimaldab ka teatud emastel anda rohkem järglasi kui nad loomulikult saaksid. (Sandøe et al., 2009: 1-2)

Nagu ma olen siinkohal näidanud on inimesed avaldanud märkimisväärset mõju loomade heaolule läbi aretuse. Kuigi siinsed näited on olnud pigem negatiivsed, on aretusvalikutega püütud ka parandada loomade heaolu, näiteks vältides teatud geneetiliste haiguste väljendumist järgnevatel põlvedel. Samas on aretuse mõjule loomade heaolule erinevalt kahest eelnevalt tutvustatud faktorist vähem tähelepanu pööratud. Kuigi reproduktiivtervise, paarituse ja tiinusega on seotud aretusloomade heaolu, siis aretusvalikute mõju on suunatud eelkõige tuleviku loomadele ja sellest saab rääkida vaid suurema rühma, populatsiooni või liigi kontekstis. Kuna kõik käsitletud loomade heaolu teooriad tegelevad heaoluga üksikindiviidi tasandil, siis järgnevas peatükiks peatungi liigil ja selle analoogidel, et lisada veel üks tasand heaolu lähenemistele.

3. Liigi roll loomade heaolu mõistmises

Kõik heaolu käsitlused, mida ma selles töös puudutanud olen, on indiviidikesksed, aretuse mõju on aga indiviidiülene ja alati suunatud tulevikku, veel sündimata isenditele, mistõttu peatun ma siinkohal liigil ja selle analoogidel, kuna nende kategooriate sissetoomine võimaldab mõelda indiviidiülelalt.

Enne peatun ma aga looma mõistel, et juhtida tähelepanu selle piiratusetele, kuna see paneb ühte lahtrisse kogu loomariigi selle mitmekesisuses ja liigirikkus – samas on erinevate liikide vahel ja eri isendite vahel suured erinevused. Inimese ja teiste loomade vahele tõmmatakse piir, mis näib nii oluline, ja unustatakse, et taolisi piire on teisigi (Derrida & Roudinesco, 2012), need võivad kattuda liikidega, kuid ka keerukamalt ületades liigipiire – kui aluseks võtta näiteks kognitiivne võimekus, keel, tööriistade kasutus või tunnetamise määr. Ühelt poolt on selline lähenemine mõistetav, kuna pöördutakse näoga tundmatu suunas ja tähistatakse kõike võõrast ühe sõnaga. Teisalt tähendab selline lähenemine suurt üldistamist, mis ei võimalda spetsiifilist ja paindlikku lähenemist (indiviiditi on seda raske nõuda, aga liigiti või liigi rühmiti oleks see vajalik).

Looma mõiste kasutamine üldtäenduslikuna tingib selle, et kiputakse unustama loomariigi mitmekesisust ja varieeruvust ühes sellega, et ka inimene kuulub loomariiki. Liigi mõiste on oluline, et rõhutada loomade vahelisi erinevusi. Kuigi liigi mõistet on püütud üht ja teistpidi defineerida (Coppinger & Coppinger, 2002: 273-282; Rollin, 1995: 38; Rolston, 1985: 721), ei ole see vaid kunstlik inimese poolt tekitatud üldistus – ka teised organismid järgivad seda struktuuri igapäevases toimimisest – kellega paarituda, kellele eest hoiduda, keda jahtida jne. Ka liigisiselt võib esineda varieeruvust: alamliigid, tüübid või puhtalt inimtekkelised tõud.

Sarnast loogikat järgib ka Rollin (2003b: 344-346) oma *telose* mõistega, millel ma peatusin varem seoses loomupõhise heaolu käsitlusega. *Telos* Rollini käsitluses kattub suures osas liikide, tüüpide, alamliikide ja tõugude piiridega, kuid Rollin läheb kaugemale väites, et *telos* võib minna ka grupi või indiviidi tasandile. Nõnda sattudes vastuollu *telose* algupärase tähendusega, mis eeldab just läbi aja püsivat eesmärki ja olemust, mis on indiviidiülene. Teisalt on *telose*ga seotud veel Aristotelese-aegne arvamus, et see on ajas muutumatu. Geenitehnoloogia kontekstis on Rollin (1995: 171-

172) sellele vastanud, et ühe olendi *telos* ongi muutumatu, mis ei tähenda seda, et geneetiline manipuleerimine on keelatud, sest manipulatsioonid toimuvad tuleviku loomade jaoks, kes saavad olema teistsuguse *telosega*. Samuti poleks see vastuolus kohustusega austada *telost*, kuna ei rikuta olemas oleva *telose* terviklikkust ja selle huve, sest tuleviku looma *telos* on juba muudetud teiseks, nii et sedagi ei rikuta.

Telose mõistel on oma head ja vead. Plussina võib välja tuua, et see ühildab endas nii liigi kui ka väiksemate üksuste nagu alamliigi, tõu ja tüübi mõisted. Samuti sisaldab see mõistmist, et just nende üksuste kaudu omandatakse teadmisi neisse kuuluvate üksikindiviidide kohta. Miinustena näen ma eelkõige *telose* ajaloolist taaka, kus seda nähakse ajas muutumatuna ja mitte ainult teadmiseallikana vaid ka kui eesmärgistatust. Koos *telosega* kaasneb ka *telose* austamise nõue, mis toob kaasa küsimused seoses aretuse, geneetiliste manipulatsioonide ja liikide loomuliku arenguga. Ja kuigi Rollin üritab adresseerida kõiki neid küsimusi, oleks võib olla kergem jääda liigi mõiste juurde. Nordenfelt (2006: 74) mainib, et kuna Rollini sisse toodud *telosest* lähtuvad loomade huvid, siis on see veel üks abstraktsioon lisaks, selle asemel, et hakata kohe loomade huvide kohta uurima.

Holmes Rolston III (1985: 721-274) vaatleb igat liiki kui eluliini (*lifeline*): see pole inimese loodud kunstlik kategooria või klass, vaid eluliin, mis voolab läbi indiviidide. Sellisena on liik suurem kui üksikindiviidi huvid või tunnetamine, see on üheaegselt nii eraldiseisev ka kui indiviidile kuuluv. *Telos* olles kodeeritud geenide komplekti on sama palju liigi kui indiviidi oma. Liigi huvid ei pruugi alati kokku langeda sellesse kuuluvate üksikindiviidide omadega, nii võib väljasurevate liikide loomaaedades hoidmine ja paljundamine tekitada heaoluprobleeme üksikloomadele, kuid liigile võib see pikas perspektiivis olla kasulik, kuna see annab võimaluse liigil ellu jääda ja ehk tulevikus ka vabas looduses taas edukas olla (Palmer & Sandøe, 2011: 9). Reproduktioon on eelkõige liigi huvides, see on liigi viis end paljundada ja läbi aja edasi kesta – samas võib paljunemine üksikindiviidi heaolu kahjustada. Rolston (1985: 724) märgib, et karu ei paljune ja hoolitse oma poegade eest selleks, et ta tunneks end hästi, vaid selleks, et liik kui selline püsima jääks. Ma leian, et kuigi paljunemisvõimekust võib kasutada loomade heaolu indikaatorina ei peaks see automaatselt olema osa

Minu jaoks on liigi (alamliigi, tüübi, tõu) sissetoomine oluline kahest aspektist. Esiteks see annab võimaluse märgata ja hinnata mitmekülgsust, mis peitub looma mõiste taga, ning lubab rääkida selles kontekstis ka healust. Samas tuleb ettevaatlik olla, kuna liigilisest kuuluvusest või *telosest* ei saa alati üksüheselt tuletada konkreetse indiviidi heaolu ja selle tagamise tingimusi, millele viitab ka Nordenfelt (2006: 74) oma kriitikas Rollinile.

Teiseks võimaldab liigi mõiste sissetoomine arvestada teadmisega, mida on loomakasvatuses ammu kasutatud, et läbi aretusvalikute on võimalik mõjutada tulevaste põlvete geneetikat ja omadusi. See annab võimaluse mõelda mitte vaid hetkel elavatele indiviididele vaid kaasata ka tulevad põlved ja nende heaolu. Filosoofias on süstemaatiliselt väga vähe tegeldud aspektiga, kuidas inimene teadlikult või teadmatult mõjutab loomade heaolu läbi aretuse. Tihtipeale piirduakse loomade healust rääkides konkreetse indiviidi healuga, unustades, et selle indiviidi heaolu määrab mitte ainult keskkond vaid ka indiviidi geneetika. Samas on aretus aga üks kolmest suurest tegurist, mis avaldab mõju loomade healule.

Tulles tagasi Fraseri heaolu kobarmõiste juurde, siis ka selle kasutamisel ning selle alusel heaolu tagamisel võiks abi olla liigi mõistest, kuna liigiline mitmekesisus on suur ja liigid on erinevad nii bioloogias, tunnetamises kui ka kohastumuses keskkonnaga. Kui rääkida metsikutest liikidest, siis parim viis tagada nende heaolu võibki olla lasta neil elada loomulikult keskkonnas, millega nad on kohastunud, ja minimaliseerida inimõju – just sellega tegelebki looduskaitse. Kuigi metsloomade tervise pärast tuntakse muret, näiteks tulenevalt väljasurevate liikide suguluspaarituse astmest, reostusest või kliimamuutustest, siis nende emotsionaalse elule pööratakse vähem tähelepanu. Selle vastu võidakse küll huvi tunda, kuid siiski on siin vaikiv eeldus, et metsikus looduses omale kohases keskkonnas on loom kõige paremas olukorras, kui mitte öelda õnnelikum. Sama mõtlemist on näha inimeste puhul, kes on vastu loomade pidamisele loomaaedades või kinnise süsteemiga farmides. Kuid tulles koduloomade või loomade juurde, keda inimesed oma tarbeks kasvatavad, siis tulevad esile pigem teised aspektid. Teatud loomaliikide puhul võiks olla esiplaanil positiivsete afektiivsete seisundite soodustamine, mis ei tähenda, et tähelepanu ei pöörataks loomusele sobivale keskkonnale või bioloogilisele funktsioneerimisele, kuna need kõik on omavahel läbipõimunud. Teiste

puhul võib rõhk olla negatiivsete tunnete vältimisele, sest nagu paneb ette Duncan (2004: 91-92) ei pruugi kõigil loomaliikidel olla kujunenud suurt arsenalit positiivseid seisundeid, mille poole püüelda. Kolmandate, näiteks kalade, puhul võime keskenduda pigem bioloogilisele funktsioneerimisele ja võimalikult loomupärasele keskkonnale, kuna nad on meist niivõrd erinevad, et nende tundeid ja emotsioone on meil keerulisem tuvastada. Muidugi ei tähenda see, et tunded ei loe, lihtsalt võimalused nende tunnetega tegelemiseks on hetkel piiratud. Ent siiski on olemas vajadus nende heaolu hinnata ning selleks saab kasutada kaht ülejäänut heaolu mõjutavat aspekti lootuses, et kuna kõik kolm on omavahel seoses, saab seeläbi loomade heaks midagi tehtud. Selline lähenemine on oluliselt erinev võrreldes sellega, kui kasutada vaid üht lähenemist heaolule – iga aspekti määr sõltuks parasjagu sellest, millise loomaliigi heaolu hinnatakse ja kui palju sellest liigist on teada.

Ma leian, et loomade heaolu käsitletud vaid võidakse, kui nad võtaksid arvesse peale konkreetse indiviidi ja teda ümbritseva keskkonna ka liigi, tõu või populatsiooni, kuhu loom kuulub. See annaks mõtlemisele juurde laiema konteksti ja tasandi, mis lubaks arvestada ka aretuse mõju loomade heaolule.

Kokkuvõte

Ma käsitlesin lühidalt kolme suuremat loomade heaolule lähenemise võimalust: funktsiooni-, tunde- ja loomupõhist käsitlust. Kuigi ma olen kogu töö vältel keskendunud pigem koduloomade heaolu probleemidele, on mitmeid printsiipe, mida saab üle kanda ka metsikutele loomadele. Iga käsitluse keskmes on erinev arusaam, sellest mis on looma jaoks oluline. Funktsioonipõhine lähenemine keskendub tervisele, kasvule ja paljunemisele; tundepõhine peab kõige olulisemaks loomade subjektiivseid kogemusi; loomupõhine teooria aga looma võimalust elada loomupärast käitumist arvestaval viisil. Nii kajastavad nad kolme peamist eetilist loomadega seotud muret: kas loom on terve; kas ta on vaba kannatustest ja õnnelik; ning kas ta saab elada võimalikult loomupäraselt. Kõik kolm käsitlust on andnud tõuke erinevate meetodite väljatöötamiseks, mille alusel loomade heaolu hinnata ja parandada (Fraser, 2009).

Vaatamata oma erinevatele lähtepunktidele hindavad kolm kontseptsiooni teatud olukordades loomade heaolu sarnaselt, kuna tihtipeale on need kolm aspekti omavahelises tihedas seoses. See pole aga alati nii, mis loob juhtumeid, kus üritades tagada heaolu vaid ühte aspekti silmas pidades ei pruugi heaolu olla tagatud ka teiste käsitluste järgi. Nii on aretuse aga nii mõnigi kord toimunud muutused, mille tagajärjel ei pruugi bioloogilised vajadused, tunded ja keskkond enam olla üksteisega adekvaatselt seotud.

Kuna kõik kolm käsitlust jäävad koduloomadest rääkides liiga kitsaks, et katta kogu heaolu probleematikat, siis on tekkinud lähenemised, mis näevad loomade heaolu mitmetahulise valdkonnana, mis peab katma nii loomade füüsilise ja psüühilise heaolu aspekte kui arvestama nende loomupärast käitumist. Nõnda arvestavad nad kõikide suuremate eetiliste muredega, mis on ühiskonnas tekkinud seoses loomadega. Sellistele keerulistele kontseptsioonidele on ette heidetud, et nende jõustamisel tekib probleeme, kui tuleb teha kompromisse erinevate aspektide vahel. Näiteks kui on vaja valida loomulikku käitumist soodustava ja parimat bioloogilist funktsioneerimist tagava keskkonna vahel. Ma leian, et see kui suureks kujuneb ühe või teise dimensiooni osakaal

looma heaolu hindamisel peaks olema sõltuvuses sellest, kas tegemist on mets- või koduloomaga ning millisesse liiki ta kuulub.

Ükskõik millisest heaolu käsitlusest rääkida, on need väärtuskoormatud, kuna otsustades heaolu üle tuleb valida relevantsed faktid ning see valik sõltub eetilistest kaalutlustest, mida peetakse looma jaoks heaks ja halvaks. Fraser ja Weary (2004: 55) nimetavad loomade heaolu sotsiaalselt konstrueeritud mõisteks, mistõttu on oluline teadvustada selle taga olevaid eetilisi muresid. See mida peetakse muretsemisväärseks on aga sõltuvuses kultuurist, mida ma pean üheks kolmes loomade heaolu mõjutajast. Loomade heaolu mõistet kasutatakse harva, et kirjeldada üleüldist heaolu, pigem on see suunatud võimalike probleemide ärahoidmisele, kõrvaldamisele ja loomade elukvaliteedi parandamisele (Fraser & Weary, 2004: 55-56). Just seetõttu leian ma, et on oluline teadvustada ka faktoreid, läbi mille inimesed loomade heaolu mõjuvad.

Sõltumata sellest, millist lähenemist heaolule kasutada, on loomade heaolu mõjutatud keskkonna, kultuuri ja geneetika poolt. Kultuurile ja keskkonnale on heaolu käsitlustes märksa enam tähelepanu pööratud kui aretusele. Keskkond, milles loomad end leiavad, mõjutab neid kõige otsesemal viisil, manipuleerides keskkonnaga võib loomade heaolu parandada või halvemaks muuta. Seda arvestavad kõik heaolu käsitlused, kuid eriti loomupõhine, leides, et looma peab saama elada keskkonnas, mis vastab tema loomusele. Nagu juba mainitud on kultuuri mõju kajastatud juba ainuüksi selles, millised eetilised mured meil loomade suhtes on.

Kuigi aretus mõjutab paljude loomade igapäevast heaolu, pole seda filosoofilises diskursuses eriti kajastatud. Aretusvalikud, mida loomakasvatajad tegid mõnede põlvkondade jooksul, näiteks valides loomi, kes söövad palju ja võttavad kiiresti kaalus juurde, tekkitas osade käsitluste kontekstis ületamatuna tunduva heaolu probleemi praeguste aretusloomade jaoks. Nende konkreetsete loomade jaoks võibki jääda küsimus lahendamatuks, kuna liigsöömine viib rasvumiseni ja haiglase tundeni, siis toidupiiramine põhjustab pidevat näljatunnet. See näitab ilmekalt, kui suur osakaal võib olla aretusel koduloomade heaolu juures.

Aretusest saab rääkida aga vaid indiviidi üleselt, liigi või tõu kontekstis, mistõttu tõin ma sisse liigi teematika. Kuigi paljunemisega võib olla seotud konkreetse looma

heaolu – isaste vahelised võitlused pulma ajal, emaste terviseprobleemid seoses tiinuse, sünnituse ja imetamisega – siis aretusvalikutega on seotud eelkõige tulevaste loomade heaolu. Aretust ei saa vaadelda kui konkreetse indiviidiga toimuvat, see küll avaldab mõju indiviidile, kuid toimib laiemas populatsiooni, tõu või liigi kontekstis. Kuna kõik kajastatud käsitlused vaatlevad heaolu vaid indiviidi keskselt, siis ma näen vajadust lisada indiviidiülene tasand. See annaks võimaluse rääkida inimese mõjust loomade healule liigi, populatsiooni ja tõu tasandil ning sellest tulenevalt ära hoida, kõrvaldada ja parandada üksikindiviidide heaolu probleeme.

Kasutatud kirjandus

- Beauchamp, T. L., Orlans, F. B., Dresser, R., Morton, D. B., & Gluck, J. P. (2008). What is a Chicken Worth. *The human use of animals: Case studies in ethical choice* (2. trükk). New York: Oxford University Press.
- Broom, D. M. (1991). Animal welfare: Concepts and measurement. *Journal of Animal Science*, **69**, 4167-4175
- Coppinger, R., & Coppinger, L. (2002). *Dogs: A new understanding of canine origin, behavior, and evolution* (2. trükk). New York: Scribner.
- Derrida, J., & Roudinesco, E. (2012). Vägivald loomade vastu. *Vikerkaar*, 7-8.
- Duncan, I. J. H. (2004). A Concept of Welfare Based on Feelings. G. J. Benson, & B. E. Rollin (toim.), *The well-being of farm animals: Challenges and solutions* (lk 85-101). Ames, Iowa: Blackwell.
- Fraser, D., & Weary, D. M. (2004). Quality of life for farm animals: Linking science, ethics, and animal welfare. G. J. Benson, & B. E. Rollin (toim.), *The well-being of farm animals: Challenges and solutions* (lk 39-60). Ames, Iowa: Blackwell.
- Fraser, D. (2009). Assessing animal welfare: Different philosophies, different scientific approaches. *Zoo Biology*, **28**, 507-518.
- Grandin, T., & Johnson, C. (2005). *Animals in translation: Using the mysteries of autism to decode animal behavior*. New York: Scribner.
- Grandin, T. (2003). A major change. S. J. Armstrong, & R. G. Botzler (toim.), *The animal ethics reader* (lk 187-190). London: Routledge.
- Keeling, L. J., Rushen, J., & Duncan, I. J. H. (2011). Understanding Animal Welfare. M. C. Appleby, & B. O. Hughes (toim.), *Animal welfare* (2. trükk., lk. 13-22). Wallingford, Oxon: CAB International.
- Nagel, T. (1974). What is it like to be a bat? *The Philosophical Review*, **83**(4), 435-450.

- Nordenfelt, L. (2006). Theories of Animal Health and Welfare. *Animal and human health and welfare: A comparative philosophical analysis* (lk. 45-140). Wallingford, UK: CABI Pub.
- Palmer, C., & Sandøe, P. (2011). Animal Ethics. M. C. Appleby, & B. O. Hughes (toim.), *Animal welfare* (2. trükk., lk. 1-12). Wallingford, Oxon: CAB International.
- Rollin, B. E. (2003a). *Farm animal welfare: Social, bioethical, and research issues*. Ames: Iowa State University Press.
- Rollin, B. E. (2003b). On telos and genetic engineering. S. J. Armstrong, & R. G. Botzler (toim.), *The animal ethics reader* (lk. 342-350). London: Routledge.
- Rollin, B. E. (2004). The ethical imperative to control pain and suffering in farm animals. G. J. Benson, & B. E. Rollin (toim.), *The well-being of farm animals: Challenges and solutions* (lk. 3-19). Ames, Iowa: Blackwell.
- Rollin, B. E. (1995). *The Frankenstein syndrome: Ethical and social issues in the genetic engineering of animals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandøe, P., & Christiansen, S. B. (2008). The changing face of animal ethics? Where are we heading. *Ethics of animal use*. Oxford: Blackwell.
- Sandøe, P., Christiansen, S. B., & Gamborg, C. (2009). *Staying good while playing God – looking after animal welfare when applying biotechnology*. Loetud aadressil <http://www.australiananimalwelfare.com.au/app/webroot/files/upload/files/Staying%20good%20while%20playing%20God.pdf>

Resümee

Ma tutvustan kolme olulisemat loomade heaolu käsitletud, milleks on funktsiooni-, tunde- ja loomupõhine lähenemine. Need peegeldavad kolme eetilist muret, mis inimestel on loomade suhtes. Eraldivõetuna on neil kõigil puudusi ja nad ei suuda mitmel puhul adekvaatselt käsitleda koduloomade heaolu probleeme. Nende vaade kombineerituna aitab paremini tegeleda indiviidi heaoluga, kuid jääb piiratuks aretuse kontekstis, mis on inimese ja looma suhte indiviidiülene osa. Kuna aretusest saab rääkida vaid laiemal populatsiooni või liigi tasandil, siis oleks mõistlik seda arvestada ka heaolu käsitletustes.

Aretus on vaid üks kolmest faktorist läbi mille inimesed loomade heaolu mõjutavad, teisteks on keskkond ja kultuur. Erinevalt aretusest, mis on filosoofilises diskursuses üllatavalt vähe kajastatud, on neile heaolu käsitletustes märksa enam tähelepanu pööratud. On oluline teadvustada aga kõiki faktoreid, mis võivad heaolule mõju avaldada, kuna loomade heaolu on sotsiaalselt konstrueeritud mõiste, mille kasutamise eesmärgiks on heaolu probleemide välja selgitamine ja kõrvaldamine ning mida kasutatakse harva üldise heaolu kirjeldamiseks.

Summary

Approaches to and issues of animal welfare in the context of breeding

I discuss three major animal welfare approaches – function-based, feeling-based and nature-based. These reflect on different ethical concerns that humans have towards animals. If taken separately, they all are incomplete, and frequently cannot handle welfare problems of domestic animals adequately. Combining all three views helps to better deal with welfare of an individual animal. However in the context of breeding, which, in the human-animal relations, goes beyond single individual, remains limited. Since we can only speak about breeding in terms of a large population or species, it would be reasonable to also consider this in welfare approaches.

Breeding is only one of three factors through which humans affect animal welfare, the others being environment and culture. Environment and culture have had considerable attention in welfare studies, unlike breeding, which has had surprisingly little reflection in the philosophical discourse. It is essential to acknowledge all of the factors that can affect welfare, since animal welfare is a socially constructed concept, whose main purpose is to identify and eliminate issues of well-being and that is rarely used to describe general welfare.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Marika Proover (sünnikuupäev: 28.07.1982)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Loomade heaolu käsitlused ja probleematika aretuse kontekstis”, mille juhendaja on Külli Keerus,
  - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus _____05.05.2014_____ (kuupäev)